

Niederhauser Emil

**Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár.
Iratok a „nemesi polgárosodás” témaköréből**

*(Borsi-Kálmán Béla: Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár.
Iratok a „nemesi polgárosodás” témaköréből. Pécs, 2002. Jelenkor Kiadó, 291 p., 1., 4 tb.)*

Az Erdélyből szinte még gyerekkorában Magyarországra áttelepült szerző egyetemi tanulmányait, sőt a középiskolákat is már Magyarországon végezte. Elsőrendűen történész, de minthogy az utóbbi években több ízben teljesített magyar diplomáciai szolgálatot is, diplomáciatörténettel és politológiával is bőven foglalkozik tanulmányaiiban és meglepően nagyszámú könyveiben. Erdélyi indíttatása magyarázza mindig újból és újból visszatérő érdeklődését a kisebbségi, illetve nemzetiségi kérdés iránt, elsősorban nyilván román vonatkozásban, hiszen életútjánál fogva ez áll hozzá a legközelebb ezen a műfajon belül.

A magyarországi nemzetiségi kérdést több esetben összekapcsolja másik állandó témájával, a nemesség polgáriarodásával. Minthogy folyóiratunk érdeklődésének középpontjában a kisebbségi problematika áll, ezért választottuk ezt a kötetet, mert ebben látjuk világosan az összefüggés a két problémakör között.

Ehhez a kötethez (és Borsi-Kálmán Béla jó néhány egyéb kötetéhez) Fejtő Ferenc írt előszót, ezekben mindig kiemeli a szerző nagy szorgalmát a kutatásban és önállóságát az értéktételekben. De az asszimiláció kérdéseit is felveti, és ebben utal a köznemesi minta szerepére.

A kötet első tanulmánya mintegy előhangként azt vizsgálja, milyen úton szerezték az 1800 körüli századforduló magyar nemesi értesüléseiket a franciaországi eseményekről, ennek több útja is volt, egészen a személyes megtapasztalásig, és világos, hogy a korabeli gondolkodó magyar nemesség a forradalom lelkes híve volt, a jakobinus terror kivételével, és a maga szerepét ennek a forradalomnak a követésében látta.

A kötet leghosszabb és szerintünk kulcsfontosságú tanulmánya „A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén”. A 18. század elején visszatért egykori temesi bánság lakói az első időkben szinte kivétel nélkül akkor jött német telepesek voltak. A szerző itt II. József stb. németesítő törekvéseiről is ír, de ez inkább a magyar hagyománynak tett engedmény. A terület korábbi történetének az emléke a 18. század során tehát eltűnt, ezért nevezik mindmáig sokan Bánátnak, holott magyarul a Bánság a helyes forma. Borsi-Kálmán részletesen bemutatja a modernizáció eredményeit a terület és elsősorban a város történetében, a dualizmus első időszakától kezdve, amely ennek a modernizációnak mintegy a diadalútja volt. Voltaképpen már az 1850-es években elkezdődött és az iparosítás mellett az urbanizálódás terén is mérföldes lépetekkel haladt előre, de a szegényeiről is mindig gondoskodott a város. A jövőre vonatkozólag általános volt az optimizmus. A városban az elmagyarosodás első szorgalmazói a vármegyei tisztviselők voltak, de azután szélesebben is elterjedt a magyarrá válás, csakhogy messze nem olyan nagy mértékben, mint egyéb akkori magyarországi nemzetiségi területeken. Ebben megint a nemesi modell játszott alapvető szerepet. Karády Viktor kutatásai nyomán a szerző felveti a zsidók elmagyarosodásának a kérdését is, amely éppenséggel valamiféle zsidó–magyar szimbiózishoz vezetett. Az asszimilánsokra két helyi példát hoz, a csehországi ősoktól származó Klapka Györgyöt és Degré Alajost, vagy akár a magyar írófejedelmet, Herczeg Ferencet, aki a középiskolában kezdett magyarul tanulni. Borsi-Kálmán két temesvári család, a Niamesny és a Minasz család sorsát kíséri aprólékos figyelem-

mel a 18. századtól kezdve. Az előbbieket lipcsei nemesek voltak, akik ideletelepültek, a másikat család görög és polgári származású, de a nemesi modell hatására ugyancsak elmagyarosodott, amit a szerző által szorgosan rekonstruált házassági politika is elősegített. A szerző hangsúlyozza, hogy az etalonként szolgáló nemesség körében az etnikai megkülönböztetés ismeretlen jelenség volt. Az 1918-as impériumváltás után a magyar minta már nem tudott működni.

A következő, enigmatikus cím, Védirat az örök névtelenek ügyében (valójában még ennél is hosszabb a cím) voltaképpen a Svájcban tevékenykedett és csak a múlt század legvégén hazatért Vajay Szabolcs munkáját mutatja be, „*En Anonymus*”. Vajay alapvetően történeti regényt írt Anonymus koráról, tehát a 12–13. század fordulójáról, de ebben a fikatív önéletrajzban felsejlenek a nemesi öntudat jelenségei is. Borsi-Kálmán összeveti a munkát Herczeg Ferenc „Pogányok” c. regényével, amely nagyjából azonos korban és azonos problémákkal küszködik. Herczeg Ferenc persze „tündérszéppé” nemesíti ifjúkorát, Vajay – jó néhány évtizeddel később – már sokkal józanabb. De a szerző szerint a braudeli langue durée viszonylatában elképzelhető lett volna, hogy a magyarországi nem magyarok valamilyen formában csakugyan hungarus öntudatra tegyenek szert. De ez még mindig a polgárosodott magyar(országi) nemesség öröksége.

A nacionalizmus és magyar értelmiség 1989–1997 közti eszmei harcairól ad pillanatképet a következő tanulmány, alcíme szerint a népies–urbánus ellentét mai olvasatát. A magyar nacionalizmus éppúgy bizonyos décalage-zsal, időbeli elmaradással alakult ki, mint a többi egykori nemzetisége, mindegyik más-más időpontra. A magyar nemesség nacionalizmusa egy ideig a fennálló állapotok liberális bírálata volt. Alapvető célja a vezető szerep megtartása és az ország együvértartása (egyik sem sikerült). A dualizmus fejlődése kedvezett az ideletelepülő askenázi zsidóságnak, anélkül hogy ebből két Magyarországot jött volna létre. De e nélkül és a holokauszt nélkül az 1990-es évek fejleményei sem érthetők. A múltnak persze többféle narratívája van. A kérdés körül hisztéria gomolyog. 1989 táján az MDF inkább mint vidéki párt alakult ki, az SZDSZ elementárisan városi, sőt budapesti. 1945-ben nem volt zsidó bosszú, az új rendszer haszonélvezői a népi kérdések voltak. A szöveg voltaképpen egy 1997-ben Valenciában rendezett szimpózium egyik előadása volt, innen a kissé érthetetlen befejező évszám.

Az utolsó részben a sepsiszentgyörgyi Bíró Béla beszélget Borsi-Kálmán Bélával életéről és nézeteiről. A beszélgetés 1993-ban zajlott le Borsi-Kálmánnal a Kossuth-emigráció román kapcsolatait tárgyaló könyve kapcsán. Borsi-Kálmán Szinérváralján született, amelynek lakossága a két világháború közt 60%-ban román, 30%-ban magyar volt. A magyarok közt a katolikusok voltaképpen svájból asszimilálódtak. A további életútból a kérdező azt a következtetést vonja le, hogy Borsi-Kálmán az ideális asszimiláns, mert minden új élethelyzetbe bele tud tagolódni. Valójában inkább ő asszimilálja magába mindig más és más környezetét. A fanarióta kérdés kapcsán kifejti, hogy a magyar mentalitáshoz a moldvai román áll közelebb, mint akár az erdélyi, és a legidegenebb a balkánibizánci jellegű havaselyi román. Románia mindig megmaradhat ütközőnek Európa és Oroszország között. Szétesése teljesen valószínűtlen, a három országrész integrálódása rohamléptekkel halad előre, ebben a Ceaușescu-rendszernek is volt pozitív szerepe. Borsi-Kálmán szerint Románia megmaradásának biztosítéka, ha mentálisan a Balkán felé hátrál.

Mint látható, Borsi-Kálmán Béla minden munkájában valamilyen formában előbukkan a nemzetiségi–kisebbségi elem.

Borsi-Kálmán Béla több munkát is írt, ezekben azért ez a vonal halványabb. 1899-ben jelent meg *A békétlenség stádiumai* címen tanulmánygyűjteménye a 19–20. századi

magyar–román kapcsolatokról és a magyar külpolitika lehetőségeiről Románia megsegítésében. Most legújabbban jelent meg, 2004-ben *Kérdések és álkérdések* címen két tanulmány, az egyik a magyar–román megbékélés lehetőségeiről, a másik az izraeli–palesztin viszonyt elemzi az Egyesült Államok geostratégiájának a szempontjából. A 2004-ben már 2. kiadásban megjelent *Pillanatképek* a francia külpolitika lehetőségeit mérlegeli a mai globális világban, és elgondolkodik egy francia ihletésű Európáról. Van egy régebbi könyve a magyar–román kapcsolatokról, amely francia nyelven is megjelent *Kockázatos kapcsolatok* címmel, ez a címválasztás nagyon találó.

Persze ezekben a munkákban már a diplomata és a politológus is szóhoz jut. Borsi-Kálmán Béla munkái minden esetben óriási ismeretanyagot fognak össze, az itt ismertett könyv lábjegyzetei többnyire terjedelmesebbek a főszövegnél. Lehet, hogy azért, mert olykor igen messzi kérdések felé visz el a szerző. De hogy arra, amit mond, mindig érdemes figyelni, legfeljebb vitatkozni is kell vele, az biztos.

A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet

Richards, Ronald O.: *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian*. Los Angeles, University of California, Los Angeles, Program in Indo-European Studies, 2003 (= *UCLA Indo-European Studies*, vol. 2). 234 p.

A magyar nyelv szókincsének legnagyobb idegen – nem finnugor és nem belső keletkezésű – eredetű rétegét a szláv jövevényszavak teszik ki. Papp Ferenc először 1967-ben publikált számításai szerint, amelyek *A magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962) és Bárczi Géza *Magyar szófejtő szótárának* (1941) egybevetésén alapultak, tőszavaink 9,36 százaléka szláv eredetű. Összehasonlításként: finnugor tőszavaink aránya 10,10 százalékos, tehát csak alig valamivel nagyobb, mint a szláv eredetűeké, a másik két legjelentősebb jövevény-szó-réteg, a török (4,59 százalékos) és a német (5,43) eredetű tőszavak aránya pedig a szláv eredetű tőszavakénak csak a fele körül mozog.¹ Szláv jövevény-szavaink mennyisége tehát messze meghaladja minden más ismert nyelvből átvett szavaink számát. E kétségtelen tény jelentőségét Melich János óta azzal szokás kibővíteni, hogy noha a szláv hatás nyelvünkre összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (orosz, bolgár, szerbhorvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került.² Hasonlóan vélekedett erről Kniezsa István is: „A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk.” Ugyanakkor rögtön hozzátette: „Az anyag természetesen azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mondani, hogy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint pl. a *mesgye*, *mostoha*, *rozsa*, vagy pedig szerb, mint a *gatyá*, *parittyá*, *kótyavetye* és a *paprika* szavaknál, túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba.”³ Kniezsa tehát, miközben megismételte Melichnek nyilván a szlávágot nem valami nagyra tartó korabeli „művelt nyelvközönség” számára

¹ Papp Ferenc, *A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái*. – In: *A magyar nyelv története és rendszere*. A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai (1966. augusztus 24–28.). Szerk. Imre Samu és Szathmári István. Bp., 1967 (= *Nyelvtudományi Értekezések* 58.), 521; vö. Papp Ferenc, *A lexémák szófaja, alaktani szerkezete és eredete*. Magyar Nyelv 70 (1974), 56 (1. táblázat).

² Melich János, *Nyelvünk szláv jövényei*. Bp., 1910 (= *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 13.), 31.

³ Kniezsa István, *Magyar–szláv nyelvi érintkezések*. – In: *A magyarság és a szlávok*. Szerk. Szekfü Gyula. Bp., 1942, 178. (Új kiadása: Bp., Lucidus Kiadó, 2000, 144.)

szóló „vigasztát”, gyakorló etimológusként tisztában volt azzal, hogy szláv jövevényszavainknak, különösen azok legrégebb rétegének a felosztása és a mai szláv nyelveknek való „kiutalása” a legtöbb esetben gyakorlatilag lehetetlen. Régebbi nyelvészeink úgy gondolták, hogy a szláv nyelvek közös alapnyelve – az ősszláv – valamikor a Kr. u. VI. század végén megszűnt, és a mai szláv nyelvek elődeire esett szét, ezért elméletileg lehetségesnek, sőt elérendő cél-nak tartották, hogy azokat a szláv jövevényszavainkat is valamely konkrét szláv átdadó nyelvhez sorolják, amelyek egyébként nem rendelkeztek ehhez semmiféle kézzelfogható nyelvi ismérvel. Ma azonban már árnyaltabban látjuk ezt a kérdést: a VI–VII. század fordulóján csak megkezdődött az ősszláv differenciálódása, de ez a nyelv természetesen nem esett szét mindjárt a mai értelemben vett egyes szláv nyelvekre, hanem csupán nagyobb nyelvjárásokra tagozódott. Ha az ősszláv nyelv létének végső határát N. S. Trubeckoj nyomán az utolsó közös szláv innovációhoz, a redukált magánhangzók (jerek) kieséséhez, illetve vokalizációjához kötjük (XII. század), akkor azt kell mondanunk, hogy a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok legrégebb szakaszában (IX–XI. század) a magyarság nem is érintkezhetett még a mai értelemben vett egyes szláv nyelvekkel (cseh, szlovák, lengyel, horvát, orosz, bolgár stb.), mivel azok még ki sem alakultak, hanem csupán a – felbomlófélben lévő – ősszláv nyelv dialektusaival kerülhetett kapcsolatba. Tehát Melich és Kniezsa idézett nézetével szemben a magyar nyelv XII. század előtti szláv jövevényszavai nem vizsgálati módszereink tökéletlensége miatt nem oszthatók fel az egyes szláv nyelvek között, hanem kísérletezni sem érdemes ilyesmivel, hiszen ezek a nyelvek ekkor még ki sem alakultak. Az ősszláv nyelvet ebben a kései stádiumában természetesen már különféle hangtani izoglosszák szabdalták, de ezek még nem az egyes későbbi szláv nyelveknek, hanem többnyire azok egész csoportjainak a hangtani jellegzetességei voltak. A magyarok ebben a korban olyan szláv dialektusokkal is érintkezhetek, amelyeket ezeknek a hangtani jegyeknek olyan kombinációja jellemezett, amely ilyen összetételben egyetlen ma élő szláv nyelvben sincs meg.

Mindezt annak érzékeltetésére bocsátottuk előre, hogy mennyire nehéz, szinte lehetetlen legrégebb szláv jövevényszavainkról többet, pontosabbat mondani annál, mint hogy szláv eredetűek. Ugyanakkor érthető módon a szláv nyelvtudomány is hasznosítani akarja a magyar nyelv régi szláv jövevényszavainak tanulságait a maga számára, többek között annak rekonstruálására, hogy milyen is volt az a szláv nyelvjárás, amely egy idegen és egészen más rendszerű nyelv által ezer éve vagy még régebben átvett, használt és máig megőrzött régi kölcsönszavak alapján kirajzolódik. Ezt a feladatot tűzte ki maga elé Ronald O. Richards 2001-ben a Los Angeles-i Egyetemen (UCLA) megvédett disszertációjában, amelynek javított változata az ismertetendő könyv. A disszertáció témavezetője – és valószínűleg ötletadója is – Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov, a jelenleg Moszkva és Los Angeles között ingázó világhírű orosz szemiotikus és indoeuropeista volt, aki rövid előszót is írt a könyvhöz (ix–xii. p.). Ebben kifejti, hogy a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb korszaka a kárpát-medencei magyar honfoglalás után következett be. Ekkor az ősszláv nyelv felbomlási folyamata éppen csak megkezdődött, ezért még csak kevés olyan izoglossza alakult ki, amely fényt vethet a magyarban megőrzött legrégebb szláv jövevényszavak nyelvjárási hovatartó-

zására. Richardsnak ezért egyrészt meg kellett állapítania magyarba átvett szavak eredeti szláv alakját, másrészt hangtani alapon kizárni egyes szláv dialektusokat a lehetséges átadó nyelvjáráások közül, másokat pedig ugyanilyen alapon a magyar szavak forrásaiként valószínűsíteni.

Az első, bevezető fejezetben a szerző meghatározza kutatásának tárgyát, amely nem más, mint az egykori pannóniai szláv dialektus nyelvi jellegzetességeinek a meghatározása. Ez a szláv dialektus a magyarok megtelepedése után fokozatosan kihalt, mert beszélői beolvadtak a magyarságba. Nem hagyott maga után írásos nyelvemlékeket, de nem tűnt el nyomtalanul, mert felszívódása előtt jelentős mennyiségű szót adott át a magyar nyelvnek. A szerző ezután ismerteti a pannóniai szlávval kapcsolatos korábbi nézeteket, és kitér a magyar honfoglalás előtti szláv–avar szimbiózis kérdéseire is.

A második fejezet a kutatás módszereit ismerteti. Mivel a magyar nyelv írásos emlékei későbbiek, a magyar nyelv legrégebb (IX–XI. századi) szláv jövevényszavainak kiszűrése hangtani kritériumok alapján történhet. Ezek közül a legfontosabbak: 1. a szláv nazális magánhangzók (*o*, *e*) helyén *magánhangzó* + *n*, *m* hangkapcsolatok a magyarban; a nazális magánhangzók ugyanis a X. század közepétől (protoszlovák) a XII. század közepéig (protoszlovén) ugyanis a szomszédos szláv nyelvjáráásokban – így minden bizonnyal a pannóniai szlávban is – denazalizálódtak, tehát az ennél később átvett szavakban ez a hanghelyettesítés már nem fordul elő (pl. szláv *šosědŭ* > magyar *szomszéd*, szláv *ředŭ* > magyar *rend*), 2. A szláv *c* hang *cs*-vel, illetve *t*-vel való helyettesítése a magyarban, mivel a XI–XII. század előtti korban a magyar hangkészletben még nem volt *c* (pl. szláv *česarŭ* > magyar *császár*, szláv *němŭcŭ* > magyar *német*). A továbbiakban a szerző kizárja azokat a szláv jövevényszavakat, amelyek – szintén hangtani alapon – nem minősülhetnek megfelelően réginek és így pannóniai szlávnak, majd a kor magyar hangfejlődési tendenciáival szembesítve állapítja meg a pannóniai szláv alakok rekonstruálásának módszerét. Mindezek a tények és módszerek meglehetősen jól ismertek a kérdés szakirodalmában, rendszerezésük legutóbb Jevgenij Chelimskij munkáiban történt meg a legátfogóbban.⁴

A harmadik fejezet tartalmazza a fenti 1. és 2. hangtani jegyek segítségével kiválasztott korpusz – 53 szó – vizsgálatát. Ennek lényege az, hogy a szerző a szláv nyelvek anyagával összevetve megkísérli megállapítani, hogy mely szláv nyelvjáráscsoport jöhet szóba, illetve zárható ki a magyar szó forrásaiként. Lényegében ennek a munkának az elvégzése az, ami Richards munkájában az eddigi kutatáshoz képest – Chelimskij munkáihoz képest is – újat jelent. Itt a hangtani kritériumok mellett már jelentéstaniak is szerepet kapnak, tehát pl. a magyar *gerenda* < szláv *grěda* szó esetében a szerző megállapítja, hogy hangtanilag elvben bármely szláv nyelvjáráscsoportból származhat, de a

⁴ L. R. Őlęcęcęcę, *Áliãldñęcę* 'čŭę eřę čññi-icę äę' d'đrñērã 'inęię dļęiññđđęöęc č dļęiññđđęöęc ñērã 'inęiãt 'čŭęř Ďriiitęc. – In: Ñērã 'inęiļ 'čŭęřicřiřiři. Ő Ēlčãóifđiãiuę ñulčã ñērãčññiã, Ñiðč', ñliñ'ãđŭ 1988 ã., Āļęęřãŭ ñiãlññęię ãlęlãřöęc. Ēiñęãř: Íróęř, 1988, 347–368. A tanulmány olvasható a szerző alábbi kötetében is: L. R. Őlęcęcęcę, *Kiđđřđřñčãčññęcęř, ðđřęcññęcęř: Ēlęöęc č ññřñiüč*. Ēiñęãř: Bęŭęč đđññęię eđęññđđŭ, 2000.

magyar szó jelentéséhez közelálló jelentésben a szláv szó a cseh–szlovák, a szerb–horvát–szlovén és a bolgár–macedón nyelvjáráscsoportot jellemzi. Az 53 szó ily módon feltérképezett adatait a szerző összegzi, s ez az összegzés azt mutatja, hogy hangtani alapon a legtöbb szó (52) levezethető a magyar szó forrásául szolgáló szláv szónak a szerb–horvát–szlovén nyelvjáráscsoportban feltehető korabeli alakjából, míg például a keleti szlávval összevetve ez a szám 50, a cseh–szlovák csoporttal összevetve pedig 43, de még a távoli szorbbal összevetve is 42, tehát legrégebb szláv jövevényszavaink túlnyomó része elvben egyforma eséllyel származhatna szinte bármely korabeli szláv nyelvből. Ha azonban az összes kritériumot – tehát a jelentéstani is – egyszerre vesszük figyelembe, akkor a szerb–horvát–szlovén párhuzamok aránya (47) már releváns mértékben meghaladja a többi csoportot (keleti szláv – 33, cseh–szlovák – 36). A szerb–horvát–szlovén nyelvjáráscsoportot tovább részletezve kiderül, hogy abban a szerb–horvát egyezések (26) messze vezetnek a szlovén párhuzamok (3) előtt (miközben 18 a csoporton belül közös).

A következtetések összegzésére a negyedik fejezet szolgál. Ezek szerint, 1) ha a pannóniai szláv egységes nyelvjárás volt, akkor a (proto)szerb–horvát nyelvjáráscsoporthoz állt a legközelebb; 2) ha nem volt egységes, akkor egyrészt a (proto)szerb–horvát, másrészt a (proto)cseh–szlovák nyelvjáráscsoportok nyúlványa volt; 3) ha mégis egységes nyelvjárás volt, akkor nem valószínű, hogy (proto)szlovén jellegű lett volna.

Richards maga meglehetősen óvatos eredményeinek értékelésében, és ez helyénvaló is. Kutatási módszere ugyanis több olyan problémát is felvet, amely gyengítheti megállapításainak érvényét. Egyrészt a lényegében csak két hangtani kritériumra építő válogatása (noha ezek biztos kronológiai fogódzók) nem ad elég lehetőséget arra, hogy az érintett jövevényszavakat nagy biztonsággal kössük bizonyos mai szláv nyelvek elődeihez, hiszen ezek alapján csak azt tudjuk biztosan, hogy az ide tartozó szavak szláv jövevényszavaink legrégebbi rétegébe tartoznak. A kiegészítésként alkalmazott jelentéstani kritérium ugyan árnyalja a képet, csakhogy ez az ismérv már korántsem olyan egzakt. A szláv nyelvek szótörténeti dokumentációja – az írásbeliség kezdetének és jellegének különböző volta miatt – korántsem egyenlő értékű, így egy összsláv szó jelentésváltozásai az egyes szláv nyelvek történetében nem követhetők egyforma részletességgel nyomon. További hangtani kritériumok bevonása arra az eredményre mutat, hogy a magyarság által teljes egészében asszimilált pannóniai szlávoknak kizárólag régi szláv jövevényszavaink alapján rekonstruálható nyelvjárásában a későbbi horvátot, szlovént és szlovákot jellemző hangtani vonások olyan kombinációban fordultak elő, ami ma együttesen egyetlen szláv nyelvben sem található meg. E mellett a dialektus mellett azonban létezett – mégpedig nem csak a délkeleti periferián, hanem a Kárpát-medence központi területein is – egy másik, jól körülhatárolható szláv nyelvjárás is, amely leginkább a bolgárszlávval mutatott közös voná-

⁵ Részletesebben I. Zoltán András, *A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai*. In: *Életünk* (Szombathely) 1996/6–7, 634–648. (Vö. Kovács Olga ismertetését is. In: *Kisebbségkutatás* 5/3 [1996], 288–302.)

⁶ Vö. Kniezsa István, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1. Bp., 1955, 191., 459.

sokat.⁵ Ez magyarázza például az olyan talányokat, hogy *gerencsér* szavunk csak a Dunántúlon van elterjedve, míg szláv eredetije a szerbhorvátból és a szlovénből nem mutatható ki, viszont megvan a bolgárban, vagy hogy a *rásza* 'palánta' olyan tájszó a magyarban, amely csak a szlovákkal határos területen él, miközben szláv prototípusa a szlovákból magából nem, hanem csak a délszláv nyelvekből mutatható ki.⁶

Richards könyvének van számos hiányossága és technikai jellegű fogyatékossága. Feleslegesen terjengős a gyakran idézett kézikönyvek és etimológiai szótárak hivatkozási módja. A magyar adatok helyesírása számos kívánnivalót hagy maga után. Művének bibliográfiáját tanulmányozva arra a következtetésre juthatunk, hogy mindent elolvasott – nemegyszer felesleges vagy legalábbis nem fontos dolgokat is – a magyar nyelvtörténetről és határtudományairól, ami valamilyen idegen nyelven (főleg természetesen angolul, de németül és oroszul is) olvasható volt. Ez figyelmeztetés a magyar nyelvtörténészek számára is: ma már ez a tudományág sem „magyar belügy” csupán, hanem a velünk szomszédos népek nyelvének, illetve a múltban a magyar nyelvvel érintkező nyelveknek a kutatói számára is fontos anyag, tehát a magyar nyelvtörténetre vonatkozó hazai szakirodalmat idegen nyelveken is közzé kell tenni, ha azt akarjuk, hogy a hazai kutatók eredményei is beépüljenek a nemzetközi tudományba. (Nem kétséges ugyanis, hogy a régi szláv–magyar nyelvi kapcsolatok témakörében ezután egy darabig minden hiányossága ellenére Richards könyve lesz a legtöbbet idézett szakmunka.) Ennek az orosz bábáskodással létrejött amerikai disszertációnak kétségtelen érdeméül kell tekinteni, hogy „globalizálta” a magyar és a szláv nyelvi kapcsolatok korai szakaszának mindkét érintkező nyelvi közeg számára rendkívül tanulságos kérdését.

Molnár Imre

A magyar XVIII–XIX. századi iskolai oktatás szerepe a Lengyelország felosztása utáni lengyel értelmiségkülho- ni képzésében

(Adamczyk Mieczysław: Szkoły obce w edukacji Galicjan. Kraje Korony Węgierskiej, Rytm, Warszawa, 2003, 460 p.)

A magyar–lengyel kapcsolatok történetének kutatásával számos jeles történész foglalkozott már. E közel ezer évet átölelő történet azonban még mindig számos felderítetlen részlettel, ún. fehér folttal rendelkezik. Ezt bizonyítja Mieczysław Adamczyk wrocławii professzornak a Varsói Magyar Kulturális Intézet közreműködésével a „Rytm” Kiadó által nemrég megjelentetett műve is, melynek némileg magyarított címe: „A Magyar Korona országrészeinek szerepe a galíciaiak oktatásában”.

Adamczyk professzor könyvében nem egyébre vállalkozott, mint hogy feltárja és bemutatja, mily fontos szerepet játszott Galícia és ezen keresztül az egész lengyeliség számára a történelmi Magyarország, illetve annak számos egyházi és világi oktatási intézménye a lengyel fiatalok képzésében akkor,

amikor az 1772-es első „felosztás” következtében a lengyel állam egész területén ellehetetlenült a lengyel nyelvű iskolai oktatás. A három részre szabdaltny Lengyelország déli területét, vagy ahogy akkor nevezték, Galíciát és Lodomériát a Habsburg Monarchia szerezte meg magának.

Galícia státusát a Monarchia államszervezetén belül egy ideig leginkább az állandó változás jellemezte. A Habsburg abszolutizmus türelmetlen nemzeti politikája miatt a terület a legmostoháiban kezelt tartomány szintjére süllyedt le. Ez az állapot lényegében Galícia autonómiájának 1867-es elnyeréséig tartott. Mivel a nagy kiterjedésű területen alig néhány lengyel iskola működését engedélyezték, a diákok nagy tömegei a szűkebb pátriájuk határain kívül voltak kénytelenek tanulási, képzési lehetőséget keresni a maguk számára. Míg az arisztokrata családok a reájuk jellemző szokás szerint inkább Nyugat-Európa oktatási intézményei felé küldték gyermekeiket, a nemesi és középosztályok a hozzájuk legközelebb álló – csupán egy átjárható vámhatárral elválasztott – magyar területek oktatási lehetőségei felé irányították fiaikat. Legtöbbször a Kis-Lengyelországnak nevezett részről, illetve Galícia keleti és nyugati területeiről indultak útra Magyarország – mai szóhasználattal élve – közép- és felsőoktatási intézményei irányába.

Mivel a magyar köztudatban Galícia földje (elsősorban a közös történelmi hagyományok miatt) nem számított idegen területnek, az innét tömegével érkező lengyel diákok státusa is kedvezőbb volt, mint a bármely más idegen ország területéről érkezőké. E tény jelenti Adamczyk professzor kutatásainak egyik legfőbb bázisát. A különböző egyházi és világi intézmények nyilvántartási jegyzékeiben ugyanis a lengyel diákok a kedvező fogadtatásnak megfelelően szívesen adták meg nemzetiségi hovatartozásuk adatait. Mi több, szívesen maradtak tanulmányuk befejezése után is e területen családalapítási vagy pusztán pénzkereseti szándékkal. De akkor sem volt különösebb gondjuk, ha azokra a vidékekre tévedtek, ahol történetesen olyan nemzetiségűek voltak többségben (pl. a németek), akik nem mindig nézték jó szemmel a lengyel-földről érkező diákokat. Az ilyen esetben hovatartozásként megadott adatként leggyakrabban a „galíciái” vagy más nemzetiségi (oroszl, román, örmény) megnevezés szerepelt. Akadnak olyan nyilvántartási jegyzékek is, ahol pusztán a „nemes” kifejezés található a lengyel diákok neve mellett, amely státusz még az esetben is bizonyos védettséget biztosított a nevezett diák részére, ha történetesen nem fedte a valóságot.

A történelmi Magyarország területére érkező lengyel diákok első és leggyakoribb kiinduló bázisa a piarista rendtartomány podolíni kollégiuma volt. Itt ismerik meg tanulásuk alapfeltételeit, lehetőségeit, a választható szakmákat, s ami a legfontosabb, elsajátíthatják a magyar és a német nyelvet, hogy ennek birtokában folytathassák vándorútjukat az ország belseje vagy déli területei irányába.

A mostoha hatalmi, politikai viszonyok miatt hazulról szinte valamennyien osztrákkellenes beállítódással érkeztek Magyarországra. Az új környezetükbe való viszonylag gyors beilleszkedés és a „közös nyelv” megtalálásának egyik eszköze volt az a tény, hogy a magyar diáktársaik között ugyanerre az alig rejtett Habsburg-ellenes magatartásra ismerhettek rá. Nem csoda, ha az osztrákok hivatalos szervek görbe szemmel nézték az effajta lengyel–magyar barátkozást. Attól tartottak, hogy a lengyel diákok a magyar rebellis gondolkodás-

módot elsajátítva térnek vissza szülőföldjükre, ahol maguk is az osztrák-ellenesség terjesztőivé válnak. Ily módon sok dolga akadt a diákok körében „forgolódó” rendőrségi megfigyelőknek, akik számos jelentésben örökítették meg a gyanúsként kezelt diák-érintkezéseket. A lengyel diákokra ezenkívül imponálóan hatott a szabad magyarországi nyelvhasználat (amiről odahaza legfeljebb csak álmodhattak), a megfizethető tandíjak és a diákélet egyéb körülményei (a szervezettségtől kezdve a ruhaviselési szokásokig). A szerző azt is kimutatta, hogy a diákok által hazavitt ruhaviseleti szokások a galíciai közeposztályok széles rétegeinek elterjedt viseleti szokásaivá váltak. A hazavitt szokásokkal együtt persze híre terjedt a jó, magyarországi bánásmódnak is, ami újabb és újabb diákcsoportok verbuválódását eredményezte. Ennek köszönhetően, amíg a diák-bevándorló hullám kezdetén többségben található a magukat nemesi származásuként megnevező lengyelek, a későbbiek során már egyre több közöttük a közép-polgári rétegből, majd a plebejusiparaszti világból származó, de ugyancsak ambiciózus tervekkel érkező diák. Ez utóbbi jelenség, vagyis hogy paraszti sorból származó diákok tömegesen tanuljanak külföldön, bizonyos szempontból egyedülálló jelenségnek számít a korabeli közép-európai, sőt európai vonatkozásban is. A lengyelek példáját a továbbiakban az egyéb nemzetiségű fiatalok is követi. Annál is inkább, mivel a zsidók képzése a jozefinista abszolutizmus időszakában is tiltva volt egész Galícia területén. Mivel Magyarországra ez a tilalom nem vonatkozott, nagy számban érkeznek zsidó, majd örmény és ruszin származású diákok is a magyar oktatási intézményekbe.

Nagy többségük megélhetőségét az otthon maradtak nem tudták biztosítani. Mivel a vándorbottal, tarisznyával útra kelő diákok semmilyen hivatalos vagy állami támogatásra nem számíthattak, legfeljebb az isteni gondviselés oltalmába ajánlhatták önmagukat. S a Gondviselés nem is hagyta cserben őket. Tanulási költségeik fedezését leginkább a különböző egyházi, főpapi alapítványok vagy a helyi egyházközösségek adományai biztosították. Mind ezt szerencsésen egészítette ki a tanulási szünetekben végzett alkalmi munka jövedelme. Az oktatási szünetek ideje alatt végzett rendszeres alkalmi munkának köszönhetően a diákok nagy többsége ugyanis egy-egy szakmát is elsajátított, amit továbbvándorlása során mint kenyérkereseti lehetőséget vitt magával.

Mint korábban említettük, sokan magyar területen letelepedve a helyi társadalmak megbecsült polgáraivá váltak. Akik viszont a hazatérés mellett döntöttek (s a többség ilyen volt) azoknak rendkívül fontos szerep jutott a lengyel kultúra és a nemzeti öntudat megőrzésének, a kor viszonylatai között rendkívül nehéz folyamatában. Lengyelország történelmének egyik legnehezebb időszakában e fiatalság rétegéből számos nagy jelentőségű, prominens társadalmi befolyással bíró személyiség került ki. Szakmai tudásukkal hozzájárultak Galícia földjének gazdasági, adminisztratív fellendüléséhez is. A magukkal hozott magyarbarátság a továbbiakban nemcsak a két nép történelmi kapcsolatainak további megerősítéseként szolgált, de a jelen kötet bevezetőjét író Kovács István történész máshol publikált kutatási eredményei szerint kiinduló pontjává vált annak a széles körű toborzóakciónak is, amelynek köszönhetően 1848/49-ben lengyel önkéntesek nagy száma sereglett a magyar szabadságharc megsegítésére.

Adamczyk professzor vaskos kötete a statisztikai számadatok publikussá tétele mellett a befogadó magyar oktatási intézményeket felsorolva az általa megvizsgált 1772–1848 közötti névjegyzékekből ötvennégy magyar oktatási intézményben tanuló, közel 3500 lengyel diák adatait is közzéteszi. Újdonsága miatt a könyv rászolgál arra, hogy a magyar oktatástörténet-kutatás is felfigyeljen rá, mi több, a téma iránt érdeklődő magyar olvasókhöz is mielőbb eljusson.